

Jeremy BENTHAM

Examinarea Declarației drepturilor omului și a cetățeanului decretată de Adunarea Constituantă în 1789¹

Avertisment

A respinge *Declarația drepturilor omului* nu înseamnă oare să-ți asumi o pedeapsă inutilă? Această declarație, proclamată cu atîta pompă, primită cu atîtea aclamații, tradusă în toate limbile Europei, este în mod secret disprețuită chiar de către cei care au făcut-o (...). De altfel, această declarație închide un sîmbure sau o esență a erorilor promulgate de Principalii autori ai secolului. Dacă ar fi să-i restituim fiecăruia ceea ce-i aparține vom vedea în această compilație bucăți dispersate din Malby, din Rousseau, din Raynal, din Condorcet, din Diderot, din Price, din Priestley și din mulți alții. Însă aceste principii false, sancționate de adunarea națională au un caracter de solemnitate care le lipsește în scrierile acestor autori. Ceea ce la ei nu este decît teoria unui individ, aici este un enunț juridic. (...) Dacă se va ridica împotriva acestei scrieri obiecția că cea mai mare parte a observațiilor mele sînt *critici verbale*, voi răspunde că, într-un roman, într-un discurs academic, cuvintele nu sînt decît cuvinte și că termenii improprii sînt fără consecințe; însă în textele juridice și, mai ales, în principiile fundamentale ale dreptului, cuvintele sînt lucruri iar termenii improprii care nasc idei false pot conduce la calamități naționale. Nu cunosc nimic mai potrivit decît această observația a unui scriitor francez: ceea ce a fost absurd în revoluție a condus la ceea ce a fost atroce. (...)

Preambulul

„Reprezentanții poporului francez constituiți în adunare națională considerînd că ignoranța, uitarea sau disprețul față de drepturile omului sînt singurele cauze ale nefericirii publice și ale corupției guvernelor, au decis să expună, într-o declarație solemnă, drepturile naturale, inalienabile și sacre ale omului pentru ca această declarație prezentă constant în conștiința tuturor membrilor corpului social să le amintească neîncetat drepturile și îndatoririle lor; pentru ca actele puterii legislative și ale puterii executive să poată fi în orice moment comparate cu scopul oricărei instituții politice și să le facă respectate; pentru ca plîngerile cetățenilor fondate de acum pe principii simple și incontestabile să conducă permanent la menținerea constituției și la fericirea tuturor (...)”.

¹ Textul reprezintă o traducere derivată după cea din *Oeuvres de Jérémie Bentham*, Société belge de librairie, Bruxelles, 1940, p. 509 și urm.

Observații

Primul defect al acestui preambul se află în titlu. Legislatorii francezi trebuiau să declare drepturile francezilor, însă francezii nu apar nici în frontispiciul textului și nici în text. Ceea ce se declară sînt drepturi ale omului și ale cetățeanului. Prin *cetățeni* trebuie să înțelegem toate persoanele angajate într-un corp politic; dar prin *oameni*, în măsura în care reprezintă o noțiune distinctă față de cea de *cetățeni*, ce ar trebui să înțelegem? Toate persoanele care nu sînt încă membri ai unei societăți politice, cei care sînt încă în stare naturală, cei care există ca și cei care nu există, într-un cuvînt, cei care, se presupune, nu pot avea nici o cunoștință despre această declarație care a fost făcută pentru ei.

Putem distinge în acest preambul două părți: *obiectul și motivele*. *Obiectul* este să expună drepturile naturale, inalienabile și sacre ale omului; cu alte cuvinte, drepturi fondate pe natura umană, în consecință drepturi care sînt esențiale omului, fără de care el nu ar putea exista fără să înceteze de a fi ceea ce este; drepturi pe care nu le poate înstrăina cu nici un preț, nici chiar pentru a-și salva viața; drepturi de care nu-l putem priva fără a comite acel gen de crimă pe care o numim violarea lucrurilor sacre sau *sacrilegiu*.

Dar ce se va întimpla cu această aserțiune dacă vom putea dovedi printr-un examen detaliat că aceste drepturi *naturale, inalienabile și sacre* n-au existat niciodată; că aceste drepturi care ar trebui să servească la conducerea puterii executive și legislative nu tind decît să le îngrădească; că sînt incompatibile cu menținerea unei constituții și că, dacă le-ar pretinde, cetățenii nu ar pretinde nimic altceva decît anarhia?

Aceste principii, se spune în preambul, sînt *simple și incontestabile*: iată așadar dogme pozitive, profesii de credință politică, articole consacrate pe care trebuie să le primim cu supunere atîta timp cît nu ne este permis să le examinăm.

Filosofie! Iată primul tău pas. Să elimini utilizarea rațiunii! Să creezi un simbol! Să institui maxime fără argumente, profesii de credință fără discuții! Acordați-ne ceea ce noi refuzăm tuturor. Acceptați că sîntem infailibili și vă vom demonstra imediat că nu ne-am înșelat.

(...)

Articolul 1. „Oamenii se nasc și rămîn liberi și egali în drepturi. Deosebiriile sociale nu pot fi bazate decît pe utilitatea publică”.

Observații

Primul articol cuprinde patru propoziții distincte: 1. Toți oamenii se nasc liberi. 2. Toți oamenii rămîn liberi. 3. Toți oamenii se nasc egali în drepturi. 4. Toți oamenii rămîn egali în drepturi.

Toți oamenii se nasc liberi. Acest început conține un fals palpabil. Observați faptele. Toți oamenii se nasc într-o stare de dependență și chiar într-o stare de dependență absolută. Copilul este într-o dependență continuă datorată slăbiciunii și nevoilor sale. El nu poate trăi decît cu sprijinul altcuiva. El trebuie condus un mare

număr de ani și cea mai mare parte a legislațiilor nu îl emancipează decît după ce a parcurs mai mult de un sfert din viață, conform probabilității obișnuite.

Toți oamenii rămîn liberi. Dacă această libertate se referă la starea sălbatică, la starea naturală, la oamenii care hoinăresc prin păduri, această propoziție ar putea fi adevărată; dar care ar putea fi utilitatea ei dacă o raportăm la noi? Oamenii actuali, oamenii care se nasc sub un guvernămînt, sînt toți în fapt supuși legilor, bune sau rele. Lipsa libertății este continuu reclamată în plîngeri și declamații. Aceiași legislatori care declamă solemn că toți oamenii rămîn liberi, nu încetează să geamă sub servitutea ereditară pe care o găsim în cea mai mare parte a națiunilor.

Această contradicție, se va spune, nu este decît aparentă. Trebuie să distingem dreptul de fapt: cei care sînt sclavi într-un sens, sînt liberi în altul; liberi dacă îi raportăm la legile naturii, sclavi dacă îi raportăm la legile politice, cele pe care iluzoriu le numim legi, pentru că nu sînt legi atunci cînd sînt contrare legilor naturii.

Iată limbajul subtil la care se recurge atunci cînd vrei să negi ceea ce există, cînd ești incomodat de fapte notorii, cînd ai împotriva ta evidența adevărului. Legile naturii, cele pe care fiecare le stabilește conform propriei fantezii, nu reprezintă altceva decît legi imaginare. Cel care le afirmă nu face altceva decît să afirme voința sa particulară și dorește să substituie realității o ficțiune.

Filosoful care încearcă să reformeze o lege rea, nu îi neagă existența și nu îi contestă validitatea; el nu face o insurecție împotriva ei. El își expune motivele; trebuie să se observe inconvenientele acestei legi și avantajele pe care le vom avea dacă o vom revoca. Tipul anarhist este cu totul diferit. El neagă existența legii, îi respinge validitatea, dorește să-i provoace pe oameni să nu o mai privească ca pe o lege și să se împotrivescă executării ei.

Toți oamenii rămîn egali în drepturi. Toți oamenii, cu alte cuvinte, toate ființele speciei umane. Astfel, ucenicul este egal în drepturi cu maestrul său; el are același drept de a-l conduce și de a-l pedepsi pe maestrul pe care-l are maestrul de a-l conduce și pedepsi pe el. El are tot aștea drepturi în casa maestrului său pe care le posedă maestrul lui însuși. La fel stau lucrurile în relația dintre părinte și fiu, dintre tutore și pupil, dintre soție și soț, dintre soldat și ofițer. Maniacul posedă dreptul de a-i închide pe gardienii săi și idiotul are același drept de a-și conduce familia pe care-l posedă familia în ceea ce-l privește. Dacă toate acestea nu sînt cuprinse în acest articol din declarație, articolul nu înseamnă absolut nimic. Eu știu bine că autorii declarației, care nu erau nici nebuni, nici idioți, nu visau să stabilească o astfel de egalitate absolută. Atunci ce vroiau ei? Masa ignorantă ar trebui să-i înțeleagă mai bine decît s-au înțeles ei înșiși? Atunci cînd proclami independența nu ești prea sigur că vei fi ascultat?

Deosebirele sociale nu pot fi bazate decît pe utilitatea publică. Aici avem un pas retrograd, o retractare frauduloasă. Autorii declarației au simțit în mod confuz că au stabilit o egalitate absolută. Ce fac acum? Vorbesc acum de deosebiri sociale, uitînd că au abolit toate deosebirile. Astfel, în același paragraf, dau și iau înapoi, construiesc și distrug; avansează principiul absurd al *egalității* pentru a face pe plac fanaticilor; și introduc insidios principiul deosebiriilor pentru a-i liniști pe oamenii timizi și rezonabili care s-ar fi revoltat contra himerei egalității nude. Dar ce ar trebui să înțelegem prin această sintagmă, *nu pot?* Că aceste deosebiri nu sînt stabilite, - sau

că ele nu trebuie să fie stabilite, - sau că, dacă ele există fără să fie fondate pe utilitate publică trebuie să le privim ca nule și neavenite? Putem alege, deoarece aceste cuvinte au aceste trei semnificații perfect distincte. Dacă vrem să spunem că aceste deosebiri *nu există* facem apel la fapte și la observarea lor; dacă vrem să spunem că ele *nu trebuie să existe* facem apel la judecata indivizilor asupra unei chestiuni de fapt, dar dacă vrem să spunem că ele *nu pot să existe* deoarece sînt nule și neavenite, comitem un atentat la libertatea de opinie și o invitație la încălcarea legilor.

În primul sens propoziția nu este periculoasă, dar este în mod evident falsă. În al doilea sens ea este rezonabilă, dar trebuie să o exprimăm în mod clar, fără să utilizăm un termen pasional. În al treilea sens ea conține o doctrină seditioasă. Să spui că legea *nu poate* în loc să spui că legea *nu trebuie* înseamnă să pregătești insurecția și să o justifici anticipat.

Articolul 2. „Scopul oricărei asociații politice este conservarea drepturilor naturale și imprescriptibile ale omului. Aceste drepturi sînt libertatea, proprietatea, siguranța personală și dreptul de a rezista la opresiune”.

Observații

Confuzia ideilor este așa de mare în întregul articol încît este dificil de găsit aici un sens. Dar iată, cred, propozițiile pe care le-am putea extrage: 1. Că există drepturi anterioare stabilirii guvernării: este singurul lucru pe care l-am putea înțelege prin *drepturi naturale*. 2. Că aceste drepturi nu pot fi abrogate de guvern: este singurul sens pe care l-am putea da cuvîntului *imprescriptibil*. 3. Că guvernele existente își au originea într-o asociere primitivă de natură convențională.

Să examinăm separat aceste trei propoziții.

Prima este absolut falsă. De fapt, nu există nici un fel de drepturi naturale, nu există drepturi anterioare instituirii guvernămîntului. Expresia *drept natural* este pur figurativă; iar atunci cînd cineva dorește să-i dea un sens literal, cade în erori care nu sînt simple erori speculative, ci sînt erori pernicioase.

Noi știm ce înseamnă să trăiești în lipsa guvernării. Avem relații cu numeroase triburi sălbatice care au rămas într-o stare de independență, care nu au nici un fel de șefi și nici un fel de norme juridice. Dar noi știm de asemenea că acolo unde nu există drept, nu există nici un fel de drepturi, nu există siguranță și nu există proprietate. Sălbaticul poate să posede ceva, dar această posesie nu este decît una imediată și nesigură, care nu durează decît atîta timp cît nimeni nu i-o contestă sau atîta timp cît o poate apăra. Însă un drept presupune o garanție, o posesie viitoare la fel de solidă ca și cea prezentă.

Un drept al cuiva fără o obligație exigibilă a altcuiva este o pură himeră: or, nu există nici un fel de drept în starea naturală, pentru că în starea naturală nu poți să pretinzi nimic. Dacă vrei, acolo libertatea este perfectă în măsura în care ea nu are nici o constrîngere din partea unui guvernămînt; însă ea este extrem de nesigură, în măsura în care poate face oricînd obiectul opresiunii celui mai puternic. Dacă ar fi să judecăm prin analogie și chiar prin prisma unor indicii istorice, vechii locuitori ai Europei au trăit mult timp în această stare: nici un fel de guvernămînt, în consecință nici un fel de drepturi. O viață precară, o existență de pe o zi pe alta, o posesie de

moment, lungi privațiuni (...) În aceeași stare ca animalele, oamenii le erau inferiori totuși în termenii fericirii, pentru că nu exista mai multă siguranță pentru om decît pentru animal, în schimb, omul avea, mai mult decît animalul, sentimentul răului și sentimentul insecurității. Această nefericire a fost ea însăși germenul civilizației. Cu cît era mai mare suferința în starea de lucruri în care nu existau drepturi, cu atît mai mult apăreau rațiunile pentru a le dori: dar rațiunile pentru a dori întemeierea drepturilor nu sînt ele însele drepturi; nevoile nu sînt mijloacele; foamea nu este alimentul; cei care vorbesc de *drepturi naturale* cad în cel mai grosier *petitum principii*. Dacă existau legi gata făcute, ce sens ar fi avut să le mai construiești? Dacă ar fi existat drepturi naturale, ele ar fi acționat la oameni ca instinctul la albine, un instinct căruia nu i se pot sustrage. Cum au putut acești legislatori să ignore faptul că limbajul adevărului este cel mai potrivit ca să-i facă pe oameni să iubească guvernarea și legile, să scoată în lumină imensa binefacere a dreptului, să-i facă pe oameni să urască dezordinea și anarhia care-i trimit în acea stare naturală în care fiecare este inamicul tuturor? Din contră, trebuie să li se arate oamenilor că aceste nobile drepturi care se întind asupra întregii vieți, care unesc generațiile, care protejează pe cei slabi împotriva celor puternici, sînt doar opera dreptului, opera societății, prețul supunerii generale față de un guvernămînt, recompensa subordonării, recompensă infinit superioară sacrificiului pe care-l pretinde.

2. Dacă noțiunea de drepturi *naturale* este falsă, noțiunea de drepturi *imprescriptibile* cade în mod obligatoriu. Nu există astfel de drepturi și nici nu trebuie să existe. Cu cît legile se apropie mai mult de perfecțiune cu atît mai puțin vor face obiectul unor schimbări; însă nu trebuie să avem legi irevocabile atîta timp cît chestiunile umane sînt supuse unor circumstanțe variabile.

Ce spune limbajul rațiunii în legătură cu acest subiect? Rațiunea spune că bunăstarea publică este unicul principiu care trebuie consultat atunci cînd se stabilesc drepturi, că nu există nici un drept care să nu trebuiască menținut, atîta timp cît este avantajos pentru societate; că nu există nici unul care nu trebuie abolit atunci cînd devine prejudiciabil pentru societate.

Trebuie să luăm în considerare fiecare drept în mod particular, cu avantajele și dezavantajele specifice. Tasînd într-un ansamblu toate drepturile înseamnă a te pune în afara posibilității de a le determina valoarea independentă și de a face distincțiile convenabile între ele.

Drepturi imprescriptibile! Dacă acest limbaj decelează ignoranța, atunci el decelează și mai mult prezumțiozitatea: căci declarînd drepturi imprescriptibile înseamnă să anunți că dorești să înlănțuiești succesorii și să imprimi propriilor norme caracterul perpetuu. „În noi rezidă perfecțiunea probității și a înțelepciunii: voința noastră trebuie să domnească fără control chiar și după ce nu vom mai fi. Generațiile care trebuie să ne urmeze vor fi mai puțin capabile decît noi să aprecieze ceea ce le convine. Trebuie să le prescriem drepturi eterne. Este suficient ca voința noastră să le declare. Cel care își va propune să le altereze printr-un act de rebeliune față de adunarea națională va fi vinovat de un atentat împotriva naturii: iar acesta trebuie servit repulsiei genului uman pentru că este inamicul semenilor săi”.

Așa arată fanatismul ascuns în aceste false noțiuni de drepturi naturale și de drepturi imprescriptibile. Este despotismul opiniei asupra rațiunii. Este exact limbajul lui Mahomed: „Gîndește ca mine, sau mori”.

3. Să atribuim originea guvernămîntului unei asocieri voluntare, este o supoziție care, poate, s-a putut realiza în anumite circumstanțe și pe care am putea cel puțin să o considerăm posibilă, de exemplu, în cazul unei colonii care se naște. Dar, în realitate, nu cunoaștem nici o asemenea origine. Toate guvernările pe care le-am avut în istorie au început prin forță și s-au stabilizat gradual prin obișnuință, exceptînd cîteva state care s-au emancipat și și-au stabilit legile. În rest, ficțiunea unui contract nu servește la nimic; ea nu servește decît să nască întrebări care rătăcesc spiritele și le îndepărtează de la adevăratul subiect care ar trebui examinat.

În fond, ce importanță are cum s-au format guvernările? Nu cunosc nici o dispută mai inutilă. Că au început printr-o bandă de hoți sau prin agregarea păstorilor, printr-o cucerire violentă sau printr-o asociere voluntară, bunăstarea societății nu trebuie oare să fie în mod egal unica preocupare a celor care guvernează? Interesele oamenilor nu sînt aceleași în monarhii sau în republici? Guvernele n-au aceleași îndatoriri morale la Pekin și la Philadelphia?

Să trecem la a doua parte a articolului: „*Aceste drepturi (naturale și imprescriptibile) sînt libertatea, proprietatea, dreptul la siguranță și dreptul la rezistență împotriva opresiunii*”. Observați întinderea acestor pretense drepturi, care aparțin toate fiecărui individ, fără nici o limită. Faceți-vă o idee, dacă puteți, despre ceea ce este un drept nelimitat la libertate, la proprietate, la siguranță sau la rezistență și vă veți găsi într-un haos de contradicții.

Libertatea nelimitată este așadar libertatea de a face și de a nu face, în orice ocazie, tot ceea ce îmi place, în întreaga măsură a puterilor mele.

Proprietate nelimitată reprezintă dreptul de a dispune de fiecare lucru după bunul meu plac, fără să țin cont de nimeni.

Siguranță nelimitată înseamnă dreptul de a fi în posesia tuturor avantajelor fără a suferi nici o trunchiere, indiferent de rațiunea care ar putea-o provoca.

Rezistență nelimitată față de opresiune înseamnă dreptul de a fi garantat prin toate mijloacele posibile, prin toate actele de violență, împotriva a tot ceea ce ar apărea ca o violare a drepturilor mele naturale, ceea ce înseamnă a fi garantat împotriva a tot ceea ce-mi displace.

Însă fiecare dintre aceste drepturi, mi se va spune, este limitat de dreptul pozitiv. Voi replica că aceasta nu se poate întîmpla fără a înfrînge Declarația drepturilor, deoarece ea a pronunțat aceste drepturi ca fiind *imprescriptibile*, ceea ce înseamnă că sînt inalterabile. Dacă nu putem modifica nimic în ce le privește, cu atît mai puțin le-am putea limita. Iată că opera de legiferare a devenit imposibilă.

Dacă libertatea este nelimitată, nu mai există drepturi, deoarece drepturile nu pot să existe decît în detrimentul libertății: nu se poate crea un drept fără să se impună o obligație corespunzătoare; nu putem împiedica oamenii să-și facă rău decît decupîndu-le libertatea. Astfel, toate legile sînt contrare libertății, sînt contrare dreptului natural.

Omul are un drept de proprietate natural și imprescriptibil, ceea ce înseamnă că dreptul nu datorează nimic legilor și că legile nu-l pot retrage: însă pentru a da un sens acestui cuvînt, un drept trebuie să se refere la un obiect asupra căruia să se

răsfrîngă, deoarece un drept care nu se exercită asupra nici unui obiect nu are prea multă valoare și nu e nici o dificultate să îl proclami solemn. În van toate legile lumii m-au asigurat că am doar dreptul să posed ceva: dacă asta este tot ce au putut să facă pentru mine, atunci trebuie să iau de unde pot tot ce îmi trebuie, dacă nu, voi muri de foame. Astfel că a declara un drept de proprietate fără să-i specifici obiectele asupra cărora s-ar putea exercita înseamnă să stabilești, în alți termeni, un drept de proprietate universală; înseamnă să afirmi că totul este comun pentru toți. Însă cum ceea ce aparține tuturor nu aparține nimănui, urmează că efectul declarației nu este acela de a stabili proprietatea ci acela de a o distruge: astfel au înțeles și partizanii lui Babeuf, acești veritabili interpreți ai Declarației drepturilor omului cărora nu putem să le reproșăm decît faptul că au fost consecvenți în aplicarea celui mai fals și mai absurd principiu.

Mi se va spune că dacă sensul literal al acestui articol pare o extravaganță, nu acesta ar fi sensul pe care legislatorii l-ar fi avut în vedere. Ei nu s-ar fi putut gândi niciodată că aceste drepturi ar putea fi nelimitate. Ei aveau deja în minte normele de detaliu care ar trebui să modifice, să restrîngă, să specifice aceste drepturi generale pentru aplicarea lor particulară.

Sînt departe de a atribui legislatorilor francezi intenții nebunești și criminale; însă dacă ei spun contrariul a ceea ce ar fi vrut să spună, sînt eu de vină pentru că am înțeles ceea ce spun și nu ceea ce nu spun? Am putea fără îndoială să întrededem în mod confuz ceea ce ei ar fi intenționat dar nu au putut să explice. Însă eu nu mă însărcinez cu creația a ceea ce nu există; mă mulțumesc să arăt că sensul comun al expresiilor lor nu formează decît propoziții absurde și contradictorii. (...)

Articolul 16. „Nici o societate în care nu este asigurată garanția drepturilor, sau separarea puterilor, nu posedă o constituție”.

Observații

Acest articol nu este o declarație de drepturi, ci este un act prin care legislatorii își aplaudă propria operă unit cu o anatemă asupra tuturor guvernelor existente. Oare țara căreia îi aparțin nu posedă o constituție? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să examinez mai întîi dacă posedă o declarație de drepturi asemănătoare celei franceze. Cum însă nici o țară nu se bucură de acest avantaj, rezultă că nici o țară nu posedă o constituție.

Nu mă opresc asupra absurdității stilului; o *garanție asigurată* înseamnă o *garanție a drepturilor garantate*. Este uzajul constant de a folosi cuvinte sinonime ca fiind diferite și cuvinte diferite ca fiind sinonime.

Separarea puterilor este o idee confuză, extrasă dintr-o veche maximă politică: *divide et impera*. O maximă și mai veche și, de asemenea, mult mai sigură este aceea că o casă divizată nu va supraviețui.

Puterile separate și independente nu formează un ansamblu; un guvernămînt astfel constituit nu se va putea menține. Dacă trebuie să existe o putere supremă căreia să-i fie subordonate toate ramurile administrației, atunci există doar distincții funcționale, însă nu există separarea puterii; deoarece o putere care nu se exercită decît conform regulilor trasate de un superior nu este o putere separată: este o ramură

a puterii acestui superior; și așa cum a încredințat-o, acesta o poate redobîndi; și pentru că el i-a determinat exercițiul, o poate modifica după bunul său plac.

Articolul 17. „Proprietatea fiind un drept inviolabil și sacru, nimeni nu poate fi privat de ea, dacă nu o pretinde în mod evident necesitatea publică, constatată legal, și sub condiția unei juste și prealabile despăgubiri”.

Observații

Iată, în fine, ultima piesă din această grămadă de contradicții și care este demnă de a încorona opera. Conform primului articol toți oamenii sînt egali față de tot felul de legi și rămîn astfel în ciuda a tot ceea ce legile ar putea să facă. Prin articolul doi proprietatea era plasată printre aceste drepturi. Prin articolul 17, și ultimul, nici un om nu poate fi privat de proprietatea sa, nici măcar de un atom din proprietatea sa, fără un echivalent exact, care să fie plătit în avans. Toți oamenii sînt egali în materie de proprietate, fie că unul posedă milioane iar celălalt nu posedă nimic; și, în același timp, cel care are o proprietate de mii de ori superioară celorlalte mii puse împreună nu trebuie să fie privat de nici un dinar, fără să fi primit un echivalent în avans; dar de unde vine acest echivalent? Din ce fonduri va fi extras? Legislatorii au uitat să spună.

Dincolo de partea de nebunie și de contradicții, scopul acestui articol era să asigure o despăgubire oricărui proprietar de ale cărui bunuri s-ar fi dispus pentru a realiza un obiect de interes public. Reglementarea acestor despăgubiri este una dintre acele chestiuni de detaliu care prezintă mai multe probleme dificile, însă care pot fi soluționate dacă se iau în considerare interesele tuturor părților implicate. Trebuie făcută distincția între proprietățile care pot fi evaluate cu certitudine și cele a căror evaluare este întotdeauna incertă; există obiecte care au o *valoare afectivă*, de exemplu, o casă de țară sau o grădină ornamentală. Dacă sînt luate pentru a realiza un drum și se plătește doar valoarea intrinsecă sau ordinară, proprietarul nu a primit deloc un echivalent; el va fi în pierdere. Este adevărat că legislatorii prescriu ca indemnizația să fie *justă*, dar acesta nu este decît un epitet declamatoriu, mult prea vag pentru a servi ca instrucțiune de aplicare. Au înțeles oare ei înșiși ceea ce au spus atunci cînd au afirmat că pentru a priva un om de proprietatea sa trebuie *să o pretindă în mod evident necesitatea publică*? Ce vrea să însemne cuvîntul *necesitate*? Există necesitatea de a face drumuri noi, poduri noi, noi piețe într-un oraș sau noi canale pentru comerț? Dacă o națiune a existat atîtea secole mulțumindu-se cu navigația pe râuri, va fi necesar pentru continuarea existenței sale să construiască noi rute de apă artificiale? – este manifest că în toate aceste ipoteze vorbim de *utilitate* și nu de *necesitate*. Întotdeauna vom fi în prezența unui avantaj al unei părți și al unui dezavantaj al celeilalte. Dar ce înseamnă un avantaj comercial în raport de un drept sacru și inviolabil? Trebuie așadar să renunțăm la orice proiect de interes public, deoarece necesitatea nu poate fi demonstrată. Iată o consecință care este în mod necesar implicată în termenii declarației. Se va spune că nu aceasta a fost intenția legislatorilor francezi; cred. Dar ce justificare pentru ei! Ei nu au dorit niciodată să spună ce au spus; pentru a corecta declarația trebuie să negi aproape tot ce ea afirmă și să afirmi tot ceea ce declarația neagă.